

DARINA POSOVÁ, LUDĚK SÝKORA

URBANIZACE A SUBURBANIZACE V MĚSTSKÝCH REGIONECH PRAHY A VÍDNĚ: STRUKTURÁLNÍ ROZDÍLY V PODMÍNKÁCH ODLIŠNÝCH POLITICKO-EKONOMICKÝCH REŽIMŮ

POSOVÁ, D., SÝKORA, L. (2011): Urbanization and Suburbanization in the Urban Regions of Prague and Vienna: Structural Differences in the Presence of Different Political-Economic Regimes. *Geografie*, 116, No. 3, pp. 276–299. – This article compares urbanization and suburbanization in the urban regions of Prague and Vienna, during the final decade of communism and the early years of transition to a capitalist society. In the 1980s, patterns of urbanization in the two cities differed radically with urbanization occurring in Prague and suburbanization developing in Vienna. The 1990s were characterised by rapid suburban growth rates in both cities. However, this growth was achieved in the presence of a specific structural characteristic, namely the low share of population and housing in the rings of the cities' urban regions. In addition to suburbanization, Vienna continues to experience strong urban development of its city core through public support for new housing construction, housing rehabilitation, and the regeneration and conversion of old inner city brownfields. Sustainable development in Prague is currently threatened by a lack of development coordination at the urban regional level, which is leading to decentralization and an unregulated, fragmented, sprawl-like pattern of suburban growth.

KEY WORDS: urban development – urbanization – suburbanization – comparative analysis.

Článek vznikl v rámci výzkumného záměru MSM 0021620831 „Geografické systémy a rizikové procesy v kontextu globálních změn a evropské integrace“; Darina Posová získala potřebné datové zdroje a literaturu během pobytu na Universität Wien (Institut für Geographie und Regionalforschung) v Rakousku podpořených stipendii rakouského Spolkového ministerstva vzdělání, vědy a kultury (Bundesministerium für Bildung, Wissenschaft und Kultur).

Úvod

Článek analyzuje, srovnává a hodnotí urbanizační a suburbanizační trendy v městských regionech Prahy a Vídně v období před pádem a po pádu železné opony. Srovnání má za cíl ukázat, jak se lišil urbanizační proces v bývalém komunistickém a současném postkomunistickém městě od urbanizace v metropolitní oblasti, jejíž rozvoj nebyl ovlivněn principy direktivně řízeného společenského systému. Vlastní srovnání urbanizace v letech 1980–2001 ukazuje základní odlišnosti v prostorové struktuře metropolitních regionů a interpretuje tyto odlišnosti s důrazem na politicko-ekonomické podmíněnosti urbanizačního procesu. Vídeň představuje město, jehož prostorová organizace odráží dlouhodobý plynulý rozvoj za podmínek kapitalismu, zatímco Praha je příkladem dynamické reorganizace v důsledku přizpůsobování se revoluční změně v základních principech organizace společnosti (Sýkora 2008).

V článku nejdříve představíme základní filozofii srovnávací analýzy. Následuje metodická část věnovaná vymezení městských regionů a jejich členění na

jádro a zázemí a zejména pak metodě strukturálního hodnocení forem urbanizace městských regionů. Jádrem článku představuje vlastní srovnávací analýza forem urbanizace v městských regionech Prahy a Vídně. Při srovnávací interpretaci urbanizačních procesů, forem a trajektorií urbanizace věnujeme pozornost podmínkám rozvoje měst a bydlení v odlišných politicko-ekonomických režimech. Článek navazuje na předchozí práce autorů věnované urbanizačnímu procesu v metropolitní oblasti Prahy (Sýkora 2001; Posová 2004a, 2004b; Ouředníček, Posová 2006; Sýkora, Ouředníček 2007; Sýkora, Posová 2007) a dále je rozvíjí z hlediska metodického a doplňuje o srovnání s Vídní.

Cíle a filozofie srovnávací analýzy

Vídeň a Prahu využíváme jako příklady měst pro srovnání základních odlišností urbanizace v metropolitních oblastech měst střední Evropy vyvíjejících se za podmínek socialismu a kapitalismu. Vídeň zároveň slouží do jisté míry jako srovnávací normativní model k Praze¹ pro identifikaci žádoucích vývojových trajektorií metropolitního regionu našeho hlavního města. Obě města považujeme za vhodná pro srovnání. Praha a Vídeň jsou hlavními městy velikostně podobných sousedících států ve střední Evropě, města jsou si podobná svou velikostí (populací i rozlohou) a urbanistickou strukturou odrážející kulturní blízkost obou národů.

Srovnání Prahy s Vídní se pohybuje ve dvou vzájemně se křížících rovinách. Tou jednou je prosté srovnání dvou měst. Druhou rovinou je historické srovnání dvou období v rozvoji měst, která jsou zásadně odlišná z hlediska politicko-ekonomických podmínek. Roky 1981–1991 charakterizují strukturální odlišnosti mezi městy podmíněné desetiletími vývoje v odlišných politických režimech, zatímco období 1991–2001 je ve znamení počátků sbližování se základních strukturálně-vývojových charakteristik obou měst v důsledku shodných principů fungování společnosti a ekonomiky v rámci globálního kapitalistického režimu. V obecné rovině hodnotíme základní rozdíly mezi městem, které se vyvíjelo v rámci tržně orientované ekonomiky, a městem, jehož urbanizace byla poznamenána vlivem totalitního politického systému a centrálně plánované ekonomiky.

Analýza Vídně nám zároveň slouží k naznačení obecných urbanizačních trendů, které můžeme v nejbližších letech očekávat v Praze. Považujeme-li v souladu s Hamplem socialismus za zvláštní případ poruchy vývoje společnosti a její geografické organizace, pak nastolení pluralitní demokracie a tržní ekonomiky a jejich důsledky pro geografickou organizaci představují nápravné změny a návrat do přirozené vývojové trajektorie společnosti (Hampl 2005). Situaci současné Vídně zároveň vnímáme jako příklad dílčího stavu, který ukazuje jednu z možností, kam může Praha v nejbližších letech směřovat, a to při aplikaci rozvojových strategií zaměřených na zlepšování kvality života obyvatel.

Předmětem srovnání jsou formy urbanizace metropolitních oblastí, charakter urbanizačních procesů a podmiňující faktory, které urbanizaci utvářejí.

¹ Vídeň se opakovaně umísťuje na předních místech hodnocení světových metropolí z hlediska kvality života, viz například první místo v Mercer Quality of Living Survey 2010 (<http://www.mercer.com/qualityofliving>).

Srovnání má za cíl poskytnout vstupní makropohled na prostorovou strukturu regionů obou měst a dynamiku jejích proměn. Prvotní otázkou je, jakým způsobem jednoduše a přitom výstižně empiricky postihnout a popsat stav urbanizace tak, aby bylo možné porovnat oba městské regiony ve sledovaných obdobích. Základním strukturálním znakem městského regionu je jeho vnitřní diferenciací na (funkčně vzájemně integrované) jádro a zázemí (viz pojetí sociálně-geografického mikroregionu v pracích Hampla 1966, s. 106; 1998, s. 50–51). Pro strukturální srovnání Prahy a Vídně se nabízelo využití teorie stadií vývoje měst (van den Berg a kol. 1982). Van den Berg a kol. (1982) totiž formulovali jednoduchý model, který s pomocí sledování růstu popř. úbytku populace v jádru a zázemí městských regionů, přiřadí každý region do jednoho ze čtyř stadií vývoje, tj. k urbanizaci, suburbanizaci, desurbanizaci nebo reurbanizaci. Jde navíc o metodiku, která byla přímo vypracovaná pro srovnání městských regionů a byla již mnohokrát využita včetně srovnávacích analýz zahrnujících Vídeň (Matznetter 2004; Matznetter, Nitsch, Wisbauer 2004) nebo dokonce i Prahu a Vídeň (Klusáček a kol. 2009). Na základě empirických zjištění při analýze Prahy a Vídně jsme však dospěli k tomu, že metodika van den Berga a kol. (1982) přináší v některých situacích rozporuplné výsledky (pro podrobný rozbor viz Sýkora, Posová 2011).

Inspirování analýzou nedostatků modelu stadií vývoje měst (Sýkora, Posová 2011) a pracemi Halla a Haye (1980) a Cheshireho (1995) jsme naformulovali vlastní metodu určení forem urbanizace městských regionů, kterou používáme ve srovnávací analýze. Metodu strukturálního hodnocení forem urbanizace městských regionů doplňujeme o některé další prvky, jako je hodnocení míry celkové změny regionu a míry centralizace a decentralizace v rámci regionu. Celkové hodnocení městských regionů doplňujeme o analýzy procesů urbanizace městských jader a suburbanizace zázemí s důrazem na objem a intenzitu populačních přírůstků a bytové výstavby. Obě linie sledování přibližujeme v části věnované metodice hodnocení forem urbanizace. Srovnávací analýza se musí opírat o srovnatelné datové zdroje (viz níže) a rovněž o hodnocení srovnatelných území. Podrobněji se proto v následující kapitole věnujeme vymezení jádra a zázemí v metropolitních oblastech Prahy a Vídně.

Každé srovnání nezbytně vyžaduje velké zjednodušení ve smyslu výběru srovnávaných charakteristik. Srovnávací studie urbanizace a vývoje metropolitních oblastí zpravidla využívají informace o počtu obyvatel a jejich vývoji (Hall, Hay 1980; van den Berg a kol. 1982; Cheshire 1995; Osada 2003; Matznetter 2004; Matznetter, Nitsch, Wisbauer 2004; Klusáček a kol. 2009), který je případně doplněn dalšími charakteristikami, jako je například počet pracovních příležitostí (Hall, Hay 1980; van den Berg a kol. 1982). V případě srovnání vnitřní organizace městských regionů bývá obyvatelstvo a jeho rozmístění považováno za dostatečně syntetický ukazatel postihující základní strukturální charakteristiky a trendy urbanizace. Pro úplnější poznání urbanizačního procesu je ale nezbytné věnovat stejnou pozornost obyvatelstvu i obytné zástavbě (Matlovič 1998). Urbanistické prostředí měst totiž tvoří nejen obyvatelstvo a jeho charakteristiky, ale také fyzické prvky, které lidské aktivity dlouhodobě ukotvují v prostoru. Většina analýz urbanizace se zaměřuje na sledování obyvatelstva a jeho rozmanitých charakteristik, zatímco nemovitosti, tj. objekty, v nichž lidé bydlí, pracují, nakupují nebo tráví volný čas, se

často opomíjejí. Rodinné a bytové domy vytvářejí trvalé fyzické struktury, které dlouhodobě ovlivňují rozmístění obyvatelstva (Sýkora 2003). Proto je nutné pro získání úplnějšího obrazu urbanizačního procesu sledovat obě složky, tj. obyvatelstvo i byty. Článek tudíž srovnává Prahu a Vídeň z hlediska rozmístění obyvatelstva a bytového fondu.

Srovnávací analýza však nekončí popisem urbanizačních procesů a klasifikací změn ve struktuře městských regionů, ale pokouší se zachytit hlavní podmíněnosti a příčiny dokumentovaných forem urbanizačních procesů. Důraz přitom klademe na politicko-ekonomické faktory, které považujeme za rozhodující při vysvětlení odlišností v urbanizaci měst za kapitalistického a socialistického společenského a ekonomického systému. Přestože se spíše přikláníme k tomu, že města jsou z dlouhodobého hlediska utvářena technologickým pokrokem a stále pokročilejší dělbou práce (Enyedi 1995), ve sledovaném období hrály významnou diferencující roli především odlišnosti v organizaci ekonomiky (centrální plánování × tržní systém) a vlivu státu a místní správy (totalitní systém × usměrňující role veřejného sektoru) – viz Szelenyi 1983, který zdůrazňuje základní odlišnosti mezi socialistickým a kapitalistickým městem. Specificky se pak věnujeme diskusi podmínek a příčin bytové výstavby, jejích forem a lokalizace v jádru nebo zázemí městských regionů, jakožto základního faktoru ovlivňujícího změny v rozmístění obyvatelstva.

Jádro a zázemí: dvě části městského regionu

Strukturální hodnocení městských regionů sleduje vzájemné vztahy mezi základními dvěma strukturálními částmi, tj. jádrem a zázemím. Pro určení forem urbanizačního procesu je tudíž důležité správně vymezit jádro městského regionu a vnější hranici funkčního městského regionu obsahujícího vedle jádra i zázemí centrálního města. Pro vymezení jádra regionu se většinou používá centrální město v administrativních hranicích (např. van den Berg a kol. 1982; Hall, Hay 1980; Kostecký, Čermák 2005; Sýkora, Ouředníček 2007). V našich podmínkách však zpravidla existuje nesoulad mezi administrativním vymezením a skutečným rozsahem města (na to upozorňoval například už Korčák 1963), a tak je analyticky správnější vymezit jádro přesněji na základě analýzy morfologie zástavby při respektování funkční integrity územních vazeb. Za jádro městského regionu považujeme kompaktní město ve smyslu souvisle urbanizovaného území města, jehož součástí mohou být i rozsáhlé nezastavěné plochy, například parků, jejichž intenzivní využívání městskou populací je funkčně integruje do jádra metropolitního území. Takový pohled se liší od přístupu aplikovaného například v Územně analytických podkladech k novému územnímu plánu hl. m. Prahy (z roku 2008), kde se zdůrazňuje souvisle zastavěné území, jež však nezahrnuje území parků, například Stromovky. Podle našeho názoru však nelze při definování jádra metropolitní oblasti nebo kompaktního města funkční hledisko opomíjet.

Vzhledem k tomu, že neexistuje žádná oficiální definice kompaktního jádra Prahy, používáme vymezení kompaktního města z naší dřívější práce (Sýkora, Posová 2007), které vychází z výše uvedených principů a koresponduje i se způsobem vymezení jádra Vídně. Jádrová oblast Vídně (Kernraum) byla vymezena roku 1997 na základě použití dat z roku 1991 (Fuchs 1997a, 1997b,

Österreichisches Statistisches Zentralamt 1997²), a to primárně na základě morfologie kompaktně zastavěného území při doplňujícím zohlednění funkčních kritérií. Vymezení bylo následně přizpůsobeno hraničním územním jednotek, za něž jsou dostupná data. Takto vymezené kompaktní město používají ve svých analýzách urbanizace např. Matznetter (2004) a Matznetter, Nitsch, Wisbauer (2004), Klusáček a kol. (2009). Kompaktní jádro Vídně překročilo administrativní hranici, zejména v jižním směru na Baden, anebo zůstalo totožné s hranicí hlavního města (severovýchod). Tím se Vídeň zásadně liší od Prahy, kde kompaktní město administrativní hranici města nedosáhne.

Městské funkční regiony bývají často vymezovány jako pracovní mikroregiony na základě dojížděky za práci (viz například Hall, Hay 1980; van den Berg a kol. 1982; Bezák 2000). V takovém případě by bylo možné využít pracovní mikroregiony vymezené Hamplem (2005). Za vhodnější však považujeme vymezení zázemí městských jader ve smyslu příměstské zóny intenzivně funkčně spjaté s centrální částí městského regionu. Součástí funkčních městských regionů jsou tak jádra a příměstské zóny, zatímco periferní části pracovních mikroregionů zůstávají vně funkčních městských regionů (viz diskuse a vymezení funkčních městských regionů v Česku pro roky 1991 a 2001 v práci Sýkora, Mulíčka 2009).

Pro vymezení vnější hranice příměstské zóny, jež je totožná s hranicí funkčního městského regionu, jsme použili údaje o dojížděce za práci. Do funkčního městského regionu Prahy jsme zařadili obce, z nichž minimálně 30 % zaměstnaných ekonomicky aktivních obyvatel³ vyjíždělo v roce 2001 denně do zaměstnání do hlavního města Prahy (s převažujícím proudem vyjížděky do Prahy). Při vymezení jsme respektovali udržení územní kontinuity vymezeného regionu, kdy se jeho součástí staly i dvě obce s méně intenzivní dojížděkou, které však byly obklopeny územím s Prahou silně spjatým. Naopak jsme vypustili čtyři prostorově izolované vzdálenější obce, i když splnily kritérium intenzity dojížděky. Vymezení městského regionu Vídně (Stadtregion Wien) jsme převzali z práce Ingrid Fuchs (1997a; Österreichisches Statistisches Zentralamt 1997). Příměstská zóna Vídně (Außenzone) byla vymezena na základě 30 % a více zaměstnaných ekonomicky aktivních obyvatel dojíždějících denně do zaměstnání do jádrové oblasti Vídně v roce 1991 s převažujícím proudem dojížděky do jádrové oblasti. Toto vymezení je využíváno v rakouských geografických pracích (Matznetter 2004; Matznetter, Nitsch, Wisbauer 2004; Fassmann, Hatz 2007; Helbich 2008). Přestože je v případě Prahy použito aktuálnější vymezení za rok 2001 v porovnání s rokem 1991 v případě Vídně, jde o vhodnější postup než využití městského regionu Prahy vymezeného dojížděkou z roku 1991, kdy se ještě neprojevila nastupující suburbanizace. V případě Vídně nedošlo mezi lety 1991 a 2001 k žádným rozhodujícím změnám v rozsahu městského jádra a příměstské zóny, které by mohly zásadně narušit rámcové srovnání obou měst.

² Vymezení městského regionu Vídně (Stadtregion Wien) rozděleného do jádrové oblasti (Kernraum) a příměstské zóny (Außenzone) je uvedeno v publikaci Großzählung 1991: Ausgewählte Maßzahlen nach Stadtregionen [Velké sčítání 1991: Vybrané údaje pro městské regiony]. Österreichisches Statistisches Zentralamt, Wien 1997.

³ Při vymezení městského regionu Prahy na základě kritéria 30 % a více zaměstnaných ekonomicky aktivních obyvatel denně dojíždějících jsme se přizpůbili existujícímu a využívanému vymezení městského regionu Vídně, a tak se zde použité kritérium vymezení (30 %) odlišuje od našich předchozích prací (Sýkora, Posová 2007; Sýkora, Mulíček 2009).

Městský region Prahy se rozkládá na ploše 1 549 km², z toho příměstská zóna zaujímá 84,7 % (1 311 km²). Rozloha městského regionu Vídně činí 5 006 km², z toho příměstská zóna zaujímá 76,8 % (3 846 km²). Jádru Prahy tvoří 59 katastrálních území nacházejících se v kompaktně zastavěném území města o rozloze 238 km². Zázemí Prahy sestává z vnitřní příměstské zóny (tvořené 53 katastrálními územími), která se nachází v rámci administrativního území hlavního města Prahy (vytvářející vnější prstenec Prahy o rozloze 258 km²), a vnější příměstské zóny tvořené 165 obcemi Středočeského kraje se silnými vazbami s hlavním městem Prahou. Jádru Vídně se skládá z administrativně vymezeného hlavního města Vídně (23 městských okresů – Bezirke; o rozloze 415 km²) a 38 obcí Dolního Rakouska, jež vytváří s hlavním městem kompaktně zastavěný celek o rozloze 1 160 km². Příměstskou zónu tvoří 134 obcí Dolního Rakouska a 11 obcí Burgenlandu, které mají silné vazby s jádrovou oblastí Vídně.

Metodika hodnocení urbanizace městských regionů

Pro srovnávací analýzu urbanizace⁴ v Praze a Vídni v prvé řadě používáme metodu strukturálního hodnocení městských regionů, jejímž cílem je klasifikace forem urbanizace na základě hodnocení vývoje městského regionu jako celku a dvou základních strukturálních částí městských regionů, tj. jader a zázemí (Sýkora, Posová 2011). Smyslem metody je jednoznačně určit, zda se městský region jako celek nachází ve stavu urbanizace, suburbanizace, desurbanizace a reurbanizace. Za urbanizaci přitom považujeme takový vývoj městského regionu, kdy celý region roste, a to při rostoucím podílu jádra na celém regionu. Suburbanizace nastává, když se v rostoucím regionu projevuje růst podílu zázemí, zatímco podíl jádra na celku klesá. Desurbanizaci a reurbanizaci charakterizuje především celkový pokles městského regionu s tím, že při desurbanizaci narůstá podíl zázemí, zatímco při reurbanizaci si lépe vede jádro městského regionu. Pro zařazení každého městského regionu do jedné z výše uvedených kategorií slouží dvě základní charakteristiky: 1. růst/pokles celého funkčního městského regionu; 2. centralizace/decentralizace uvnitř městského regionu (Sýkora, Posová 2011; tab. 1).

Metoda klasifikace forem urbanizace městských regionů eliminuje rozpory, s nimiž jsme se setkali při použití van den Bergova a kol. (1982) modelu stadií vývoje měst (Sýkora, Posová 2011) v městských regionech, které mají velmi odlišnou váhu jádra a zázemí, což je právě případ Prahy a Vídně. Výhodou

⁴ V článku používáme termín urbanizace ve dvou poněkud odlišných významech, které podrobněji představujeme a diskutujeme v článku Sýkora a Posová (2011). Termín urbanizace nebo urbanizační proces používáme pro obecné označení vývoje v městském regionu. Takové použití termínu urbanizace je zcela v souladu se světovou akademickou praxí v oboru výzkumu měst. Dále používáme termín urbanizace jako označení pro jednu ze strukturálních forem urbanizace městského regionu. Rozlišujeme přitom čtyři strukturální formy urbanizace městského regionu, a to urbanizaci, suburbanizaci, desurbanizaci a reurbanizaci. Vedle toho, že se městský region nachází v jedné z těchto forem urbanizace, může v něm probíhat i více urbanizačních procesů, tj. urbanizace, suburbanizace, desurbanizace a reurbanizace současně. Článek například ukazuje souběžnou urbanizaci jádra a suburbanizaci zázemí ve Vídni.

Tab. 1 – Klasifikace forem urbanizace

	Centralizace (růst podílu jádra)	Decentralizace (růst podílu zázemí)
Růst regionu	urbanizace	suburbanizace
Pokles regionu	reurbanizace	desurbanizace

Pramen: Sýkora, Posová 2011

metody je jednoznačná klasifikace městských regionů, což umožňuje přesné srovnání odlišných měst a různých období vývoje. Jde však o velmi hrubé vstupní srovnání. Metoda nerozlišuje, kdy je urbanizace nebo suburbanizace (ve smyslu strukturálního stavu městského regionu) dosahováno při velmi dynamické, nebo naopak poměrně malé intenzitě změn. Srovnávací analýza by přitom měla zachytit a odlišit situace, kdy je například suburbanizace jako formy vývoje celého městského regionu dosaženo při malém celkovém růstu regionu, který je však výraznější v zázemí, nebo kdy k suburbanizaci dochází při mohutném rozvoji zázemí a stagnaci jádra, nebo kdy rychle expanduje jádro i zázemí, nicméně větší intenzita růstu zázemí přenáší těžiště městského regionu od centra k jeho okrajům. Vedle využití údajů o růstu jádra, zázemí a celého regionu pro klasifikaci založenou na jednoduché kombinaci růstu/poklesu regionu a centralizaci/decentralizaci uvnitř regionu, proto budeme pečlivě hodnotit i míru intenzity růstu/poklesu ve všech třech sledovaných územních jednotkách, tj. jádru, zázemí a městském regionu, a míru centralizace a decentralizace uvnitř městského regionu.

První z těchto doplňkových hodnocení strukturálních forem urbanizace se zaměří na dynamiku změny městského regionu. Celková míra dynamiky změny musí zohledňovat dynamiku celkové změny v prostorové struktuře městského regionu, a to při zohlednění dynamik změn obou částí regionu, tj. jádra a zázemí. Dynamiku změn v regionu budeme sledovat jako odchylku od statického stavu při nulovém růstu jádra i zázemí. Bylo by ji možné určit jako součet absolutních hodnot relativních přírůstků/úbytků jádra a zázemí. Navrhujeme však alternativní postup, který lépe reflektuje nejen změny v obou složkách, ale i jejich vzájemný vztah. Dynamiku změny vypočítáme jako vzdálenost bodu zachycujícího míru růstu jádra a míru růstu zázemí od počátku pravoúhlé souřadnicové soustavy (obr. 1). Jde vlastně o aplikaci Pythagorovy věty pro výpočet délky předpony ze dvou odvěsen pravoúhlého trojúhelníku:

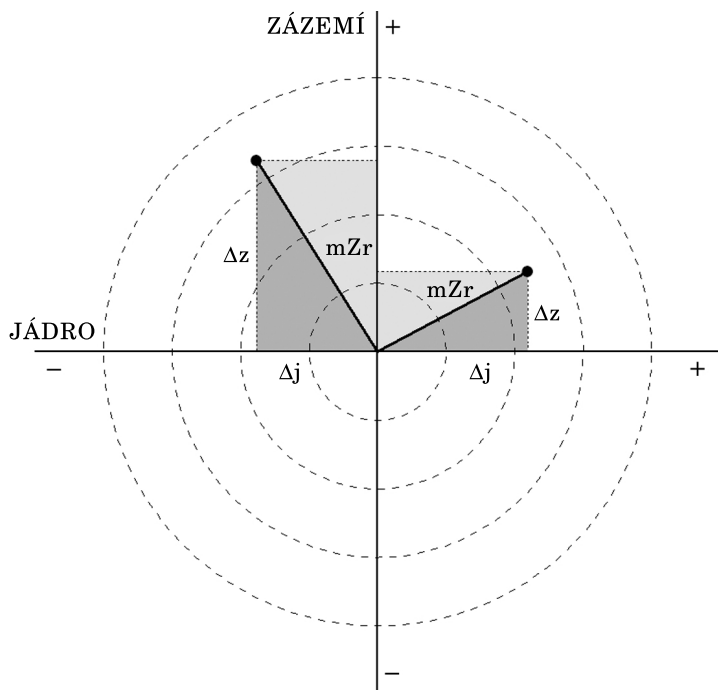
$$mZr = \sqrt{(\Delta j^2 + \Delta z^2)}, \text{ kde}$$

mZr – míra dynamiky změny městského regionu

Δj – růst/pokles jádra (v %)

Δz – růst/pokles zázemí (v %).

Vysoké úrovně míry dynamiky změny dosahují města s vysokými přírůstky v jádru i zázemí. V našich dnešních podmínkách však města jako celek takto dynamicky nerostou. Dynamicky ale může narůstat zázemí města. Vzhledem k tomu, že města se vyvíjela především růstem kompaktních jader a zázemí jsou proto populačně poměrně malá s malým podílem na městském regionu, přinášejí i malé přírůstky v zázemí rychlý relativní růst, zatímco stejně velký přírůstek počtu obyvatel nebo bytů v jádru je z hlediska relativního růstu

Obr. 1 – Míra dynamiky změny městského regionu, mZr – míra dynamiky změny městského regionu, Δj – růst/pokles jádra (v %), Δz – růst/pokles zázemí (v %).

zanedbatelný. Míra dynamiky změny zohledňuje posun růstu z jádra, který až dosud posiloval nebo udržoval dominantní podíl jádra, do zázemí, které začíná dynamicky růst a měnit tím i celkové proporce mezi jádrem a zázemím v prostorové struktuře městského regionu.

Druhé doplňkové hodnocení strukturálních forem urbanizace měří úroveň centralizace/decentralizace městského regionu. Míra centralizace/decentralizace se skládá ze součtu dvou složek: míry centralizace a míry decentralizace. Míra centralizace je absolutní hodnota odchylky růstu podílu jádra a míra decentralizace je absolutní hodnota odchylky růstu podílu zázemí na městském regionu od neměnného stavu (od čísla 1, popř. 100 %). Míry růstu podílu jádra a zázemí se liší v závislosti na různosti podílů jádra a zázemí na regionu. Čím menší podíl složky, v níž je dosahováno vysokého růstu, tím větší je i míra centralizace nebo decentralizace. Jinými slovy pokračující centralizace v regionu s vysokým podílem jádra na celku bude vykazovat mnohem menší míru centralizace/decentralizace než začínající decentralizace v regionu s nízkým podílem zázemí na celku regionu.

$$mCDr = |1 - (Jy/Ry)/(Jx/Rx)| + |1 - (Zx/Rx)/(Zy/Ry)|, \text{ kde}$$

$mCDr$ – míra centralizace/decentralizace (uvádí se v %)

Jx, Jy – velikost jádra v roce x, y

Zx, Zy – velikost zázemí v roce x, y

Rx, Ry – velikost regionu v roce x, y .

Metoda jednoznačně zařazující městské regiony do jednoho z klasifikačních typů je citlivá na údaje pohybující se kolem nuly, kdy i malý posun může vést k velmi odlišné klasifikaci formy urbanizace. Pro takové případy je velmi

důležité individuálně sledovat intenzitu růstu/poklesu jádra a zázemí. Srovnávací analýza by měla zachytit a odlišit situace, kdy je například suburbanizace jako forma vývoje městského regionu naprosto jednoznačně způsobená mohutným rozvojem zázemí při stagnaci nebo úbytku jádra a naopak, kdy růst jádra i zázemí je vyrovnaný, nicméně mírná převaha růstu zázemí vede ke klasifikaci celého regionu ve formě suburbanizace, i když paralelně probíhá nejen suburbanizace zázemí, ale také intenzivní urbanizace jádra městské oblasti.

Tím se dostáváme ke druhé rovině hodnocení. Metoda strukturálního hodnocení forem urbanizace městských regionů jednoznačně určí pro každý region a dané období jednu formu urbanizačního procesu, ať již jde o urbanizaci, suburbanizaci, desurbanizaci nebo reurbanizaci. Hodnocena je celá struktura metropolitní oblasti a změny v její organizaci dané vývojem jádra a zázemí. To, že strukturální hodnocení metropolitní oblasti označí za formu urbanizace celého regionu suburbanizaci, však neznamená, že v městském regionu nedochází i k urbanizaci. Každé hodnocení urbanizace a urbanizačních procesů v městských regionech by mělo rozlišovat dvě roviny hodnocení. Za prvé jde o strukturální hodnocení celého regionu, které jednoznačně určí jednu z forem urbanizačního procesu pro region jako strukturovaně se vyvíjející celek. V druhém případě je ale nutné zachytit všechny urbanizační procesy, které mohou v daném regionu současně koexistovat. Vždyť k urbanizaci nebo suburbanizaci dochází utvářením nebo příchodem nových lidských aktivit (bydlení, obchod, skladování, výroba) do jádra (urbanizace) nebo zázemí (suburbanizace;

Tab. 2 – Počet obyvatel v Praze a Vídni

	Počet obyvatel			Podíl na obyvatelstvu (v %)			Rozloha (km ²)	Podíl na rozloze (v %)
	1980/1981	1991	2001	1980/1981	1991	2001		
Praha	1 182 186	1 214 174	1 169 106	89,03	89,81	88,73	496	32,03
Jádro Prahy	1 086 204	1 111 003	1 058 752	81,80	82,18	80,35	238	15,35
Zázemí Prahy	241 675	240 993	258 916	18,20	17,82	19,65	1 311	84,65
Region Prahy	1 327 879	1 351 996	1 317 668	100,00	100,00	100,00	1 549	100,00
Vídeň	1 531 346	1 539 848	1 550 123	74,76	73,24	71,59	415	8,28
Jádro Vídně	1 767 048	1 794 622	1 825 287	86,27	85,36	84,29	1 160	23,18
Zázemí Vídně	281 226	307 866	340 070	13,73	14,64	15,71	3 846	76,82
Region Vídně	2 048 274	2 102 488	2 165 357	100,00	100,00	100,00	5 006	100,00

Tab. 3 – Počet bytů v Praze a Vídni

	Počet trvale obydlených bytů			Podíl na trvale obydlených bytech (v %)			Počet obyvatel na jeden trvale obydlený byt		
	1980/1981	1991	2001	1980/1981	1991	2001	1980/1981	1991	2001
Praha	448 741	495 804	496 940	89,97	91,03	90,31	2,6	2,4	2,4
Jádro Prahy	415 426	458 662	456 497	83,29	84,21	82,96	2,6	2,4	2,3
Zázemí Prahy	83 358	85 985	93 779	16,71	15,79	17,04	2,9	2,8	2,8
Region Prahy	498 784	544 647	550 276	100,00	100,00	100,00	2,7	2,5	2,4
Vídeň	717 608	738 962	770 955	78,55	76,82	74,94	2,1	2,1	2,0
Jádro Vídně	810 538	843 743	890 512	88,73	87,71	86,56	2,2	2,1	2,0
Zázemí Vídně	102 994	118 257	138 222	11,27	12,29	13,44	2,7	2,6	2,5
Region Vídně	913 532	962 000	1 028 734	100,00	100,00	100,00	2,2	2,2	2,1

Gaebe 1987, Friedrichs 1995, Sýkora 2003). Ve stejném okamžiku probíhající urbanizace jádra a suburbanizace zázemí může v celém regionu vést k situaci urbanizace celého regionu, když dochází k posilování role jádra na úkor zázemí, přestože zázemí roste, nebo naopak k posilování role zázemí na úkor jádra a tudíž suburbanizaci, a to i při růstu jádra.

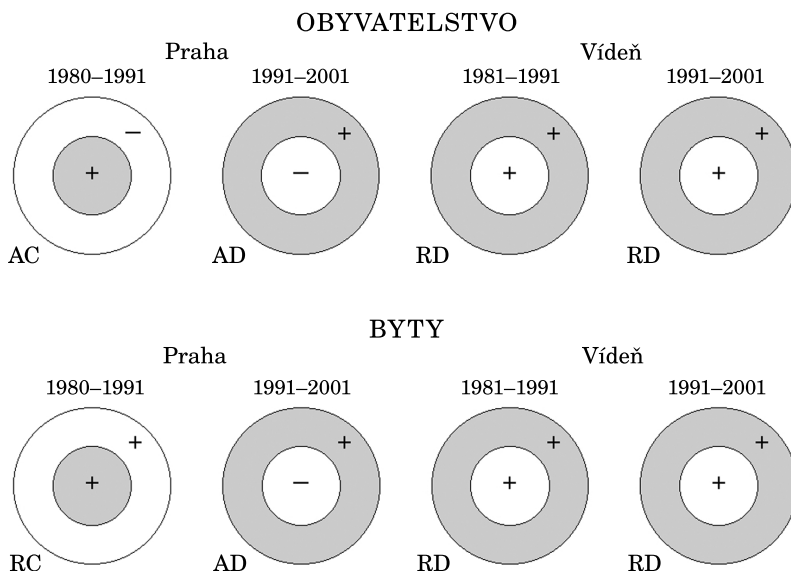
Sledování výše uvedených dvou rovin poznání a hodnocení urbanizace (strukturálního hodnocení forem urbanizace městského regionu a urbanizačních procesů probíhajících v městském regionu) je nadmíru významné zejména v situacích, kdy sice roste podíl zázemí na celém regionu a region jako celek charakterizuje proces suburbanizace, ale kdy je relativního růstu zázemí dosahováno při mnohem nižších absolutních přírůstcích, než je tomu v jádru regionu. Přestože je rozhodujících přírůstků „hmoty“ regionu dosahováno v jádru, vyšší tempo růstu vede i při nižších absolutních přírůstcích k posunu těžiště regionu od jádra směrem k zázemí, a tudíž musíme region z hlediska celkového strukturálního hodnocení považovat za suburbanizující se. Nicméně, paralelně probíhající urbanizace jádra nemusí být žádnou popelkou v porovnání se suburbanizací zázemí. Naopak jádro může hrát v celém regionu rozhodující roli z hlediska objemu investic, výstavby i absolutních populačních přírůstků. Vedle základních charakteristik přírůstků a úbytků populace a bytů v jádru a zázemí využitých pro strukturální hodnocení forem urbanizace se tak podrobněji věnujeme i míře a objemu růstu počtu obyvatel a bytů v jádru a zázemí.

Srovnání urbanizace městských regionů Prahy a Vídně 1980–2001

Srovnávací analýzu urbanizačních procesů v městských regionech Prahy a Vídně jsme založili na hodnocení změn v rozmístění obyvatelstva a bytů za dvě zhruba desetiletá období před pádem a po pádu železné opony mezi lety 1980/1981, 1991 a 2001⁵. Základem hodnocení bylo sledování růstu a poklesu počtu obyvatel a bytů v městském regionu a jeho dvou základních územních jednotkách, jádru a zázemí. Vstupní údaje o počtech obyvatel a bytů přináší tabulky 2 a 3.

Nejdříve jsme se věnovali klasifikaci forem urbanizace městských regionů. Při využití výše představené metodiky založené na kritériích růstu/poklesu městského regionu a centralizace/decentralizace v rámci městského regionu jsme provedli klasifikaci pro obě sledovaná období za obyvatelstvo a byty (tab. 4–5). Doplňkově jsme zařadili i vyhodnocení absolutní/relativní centralizace/decentralizace (tab. 4–5) na základě porovnání růstu a úbytku v jádru a zázemí (obr. 2; pro diskusi viz Sýkora, Posová 2011). Zatímco pouhé odlišení trendů růstu a poklesu postačuje pro základní klasifikaci forem urbanizace, pečlivější srovnání urbanizačních trendů Prahy a Vídně vyžaduje mnohem

⁵ Praha: 1. 11. 1980, 3. 3. 1991, 1. 3. 2001; Vídeň: 12. 5. 1981, 15. 5. 1991, 15. 5. 2001. Údaje za Prahu v období 1. 11. 1980 – 3. 3. 1991 jsme pro srovnatelnost přepočítali na období deseti let. Zdroje vstupních dat: Sčítání lidu, domů a bytů 1980, 1991, 2001; Volkszählung 1981, 1991, 2001; Häuser- und Wohnungszählung 1981, 1991, Gebäude- und Wohnungszählung 2001.

Obr. 2 – Absolutní/relativní centralizace/decentralizace: růst a pokles počtu obyvatel a bytů v jádru a zázemí. A – absolutní, R – relativní, C – centralizace, D – decentralizace.

Tab. 4 – Formy urbanizace v městských regionech Prahy a Vídně: obyvatelstvo

	Růst regionu	Centralizace	Forma urbanizačního procesu	Centralizace/decentralizace
Praha 1980–1991	+	+	urbanizace	absolutní centralizace
Praha 1991–2001	–	–	desurbanizace	absolutní decentralizace
Vídeň 1981–1991	+	–	suburbanizace	relativní decentralizace
Vídeň 1991–2001	+	–	suburbanizace	relativní decentralizace

Tab. 5 – Formy urbanizace v městských regionech Prahy a Vídně: byty

	Růst regionu	Centralizace	Forma urbanizačního procesu	Centralizace/decentralizace
Praha 1980–1991	+	+	urbanizace	relativní centralizace
Praha 1991–2001	+	–	suburbanizace	absolutní decentralizace
Vídeň 1981–1991	+	–	suburbanizace	relativní decentralizace
Vídeň 1991–2001	+	–	suburbanizace	relativní decentralizace

citlivější nastavení metodiky. Pro naplnění cílů srovnávací analýzy jsme rozlišili pět úrovní míry intenzity růstu a poklesu v jádru a zázemí a samozřejmě i celém městském regionu (tab. 6) a promítli je do vyhodnocení obyvatelstva (tab. 7) a bytů (tab. 8) v Praze a Vídni v letech 1980–2001. Dále jsme se zaměřili na sledování a srovnání míry dynamiky změny regionů Prahy a Vídně a míry jejich vnitřní centralizace/decentralizace, které jsme vypočítali pro obě města, obě sledovaná období, obyvatelstvo i byty (tab. 9 a tab. 10).

Tab. 6 – Míry intenzity urbanizačních procesů a jejich označení

Růst/pokles	Označení
+/- 0–0,5 %	0
+/- 0,5–2 %	+ / –
+/- 2–5 %	++ / --
+/- 5–10 %	+++ / ----
+/- 10–20 %	++++ / -----

Tab. 7 – Srovnání intenzity urbanizačních procesů v městských regionech Prahy a Vídně: obyvatelstvo

	Jádro	Zázemí	Region	Jádro	Zázemí	Region
Praha 1980–1991	2,21 %	-0,27 %	1,76 %	++	0	+
Praha 1991–2001	-4,70 %	7,44 %	-2,54 %	--	+++	--
Vídeň 1981–1991	1,56 %	9,47 %	2,65 %	+	+++	++
Vídeň 1991–2001	1,71 %	10,46 %	2,99 %	+	++++	++

Tab. 8 – Srovnání intenzity urbanizačních procesů v městských regionech Prahy a Vídně: byty

	Jádro	Zázemí	Region	Jádro	Zázemí	Region
Praha 1980–1991	10,08 %	3,05 %	8,90 %	++++	++	+++
Praha 1991–2001	-0,47 %	9,06 %	1,03 %	0	+++	+
Vídeň 1981–1991	4,10 %	14,82 %	5,31 %	++	++++	+++
Vídeň 1991–2001	5,54 %	16,88 %	6,94 %	+++	++++	+++

Tab. 9 – Dynamika změny a míra centralizace/decentralizace v městských regionech Prahy a Vídně: obyvatelstvo

	Jádro	Zázemí	Region	Míra centralizace/ decentralizace (%)	Dynamika změny (%)
Praha 1980–1991	24 799	-682	24 117	2,52	2,23
Praha 1991–2001	-52 251	17 923	-34 328	12,46	8,80
Vídeň 1981–1991	27 574	26 640	54 214	7,71	9,60
Vídeň 1991–2001	30 665	32 204	62 869	8,50	10,60

Tab. 10 – Dynamika změny a míra centralizace/decentralizace v městských regionech Prahy a Vídně: byty

	Jádro	Zázemí	Region	Míra centralizace/ decentralizace (%)	Dynamika změny (%)
Praha 1980–1991	43 236	2 627	45 863	6,65	10,53
Praha 1991–2001	-2 165	7 794	5 629	9,44	9,08
Vídeň 1981–1991	33 205	15 263	48 468	10,18	15,38
Vídeň 1991–2001	46 769	19 965	66 734	10,60	17,77

Urbanizaci v městských regionech Prahy a Vídně srovnáme ve třech úrovních. Za prvé se věnujeme formám urbanizace z hlediska růstu regionu a vztahu mezi růstem jádra a zázemím z hlediska centralizace a decentralizace uvnitř regionu. Za druhé se zaměříme na intenzitu růstu jádra a zázemí městských regionů. Za třetí srovnáme oba městské regiony z hlediska dynamiky změn a míry centralizace a decentralizace.

Zatímco se formy urbanizace obou měst v letech 1980–1991 zásadně odlišovaly, období posledního desetiletí 20. století ukazuje v Praze nástup suburbanizace vedoucí k decentralizaci v rámci městského regionu, tj. vývoj shodný s Vídní a trend běžný ve srovnatelných kapitalistických městech. Vídeň v letech 1981–2001 charakterizovala stejná forma urbanizace městského regionu, tj. suburbanizace. Praha naproti tomu prošla poměrně radikálním obratem od urbanizace k suburbanizaci a v některých ohledech dokonce k desurbanizaci městského regionu.

V regionu Vídně jsou formy urbanizace totožné v případě obyvatelstva i bytů. U Prahy ale najdeme rozdíl mezi hodnocením založeným na změnách obyvatelstva a bytů. V letech 1991–2001 se region Prahy pohyboval na pomezí suburbanizace (podle hodnocení bytů) a desurbanizace (podle hodnocení obyvatelstva). V takové situaci můžeme dát jedné z charakteristik prioritu, situaci nechat variabilní, nebo zvážit další doplňující údaje a celkovou situaci vývoje metropolitního území. Z hlediska změny počtu bytů docházelo v Praze k suburbanizaci. Růst bytů v zázemí převyšoval pokles v jádru, a to nejen z hlediska relativní změny, ale dosti výrazně i z pohledu absolutních čísel. Vzhledem k tomu, že celkový počet bytů ve funkčním městském regionu Prahy rostl, byla Praha při sledování bytového fondu ve stadiu suburbanizace.

Počet obyvatel v jádru klesal mnohem výrazněji, než rostl počet obyvatel v zázemí, a tak celý městský region obyvatelstvo ztrácel, což znamená, že docházelo k desurbanizaci městského regionu Prahy. Počty obyvatel ukazují trvale bydlící obyvatelstvo. Nezohledňují však skutečně bydlící obyvatelstvo, jehož počet je v Praze vyšší. V Praze najdeme nemalé množství cizinců, jejichž pobyt nebyl Sčítáním lidu, domů a bytů 2001 registrován. Odhady počtu neregistrovaných cizinců se v Praze pohybují v desítkách tisíc (Drbohlav, Lachmanová 2008). Určitou roli sehrává i to, že se část obyvatel neregistruje k trvalému bydlišti v zázemí Prahy (Macešková 2008). Domníváme se, že se počet skutečně bydlících obyvatel městského regionu Prahy v letech 1991–2001 výrazně nesnížil. Jistý pokles počtu obyvatel městského regionu považujeme navíc za mimořádnou dočasnou výchylku dlouhodobého trendu koncentrace do regionu hlavního města způsobenou transformačním šokem. Metropolitní region Prahy z hlediska formy urbanizace celého regionu byl v letech 1991–2001 v hraniční situaci mezi suburbanizací a desurbanizací.

Vídeň rostla v obou sledovaných obdobích, a to zejména s ohledem na silný trend suburbanizace ovšem i při velmi vysokých celkových přírůstcích jádra. Jádro a zázemí rostlo v letech 1981–1991 téměř shodně o 27 tisíc obyvatel. V následujícím období 1991–2001 se přírůstky mírně zvýšily. Vzhledem k rozhodujícímu podílu jádra na celém regionu (85 % v roce 1991) byla intenzita populačního růstu zázemí (kolem 10 %) více než šestinásobná při porovnání s jádrem. Přírůstek počtu bytů v jádru Vídně byl více než dvojnásobný v porovnání se zázemím. Přesto byla intenzita růstu zázemí (kolem 16 %) více než trojnásobná proti jádru. V letech 1981–1991 i 1991–2001 rostly obě složky regionu

města Vídně, tj. jádro a zázemí, a to při zvyšujícím se podílu zázemí na celkové váze regionu. Šlo o zvláštní formu suburbanizace městského regionu, kdy jádro vykazovalo mnohem vyšší absolutní růst počtu bytů a v jednom z období i vyšší absolutní přírůstek počtu obyvatel, než tomu bylo v zázemí města. Vídeň dobře ilustruje typ kompaktního města se silným jádrem, kde se intenzivně rozvíjí suburbanizace, která ovlivňuje posun těžiště městského regionu od centra směrem k předměstím. K takovému posunu dochází při pokračující dominanci jádra z hlediska celkového přírůstku počtu bytů i při udržení celkového přírůstku počtu obyvatel srovnatelného se zázemím. Ve Vídni paralelně docházelo k urbanizaci jádra i suburbanizaci zázemí s tím, že vzhledem k vyšší intenzitě suburbanizace a rostoucímu podílu zázemí se celý region suburbanizoval.

Praha měla vyšší dynamiku celkového růstu jen v období 1980–1991, a to především díky socialistické komplexní bytové výstavbě formou sídlišť na okrajích kompaktního města. Počet obyvatel městského regionu rostl pomaleji než u Vídne. Vysoký byl ale přírůstek bytů. Srovnání rozdílného růstu počtu obyvatel a bytů ilustruje dohánění zpoždění z hlediska vybavenosti byty. Roky 1991–2001 charakterizuje celková stagnace městského regionu při úbytcích obyvatelstva i bytů v jádru a počínající dynamice růstu zázemí v důsledku nastupující suburbanizace. Intenzita suburbanizačního procesu byla již ve svých počátcích významná, nicméně jí bylo dosahováno při nízkých absolutních přírůstcích. Relativní přírůstky zázemí byly sice podstatně nižší než ve Vídni, jde ale o hodnotu za desetileté období, přičemž k rozběhu procesu suburbanizace došlo až ve druhé polovině 90. let.

Vídeň ve srovnání s Prahou vykazuje vyšší dynamiku celkové změny v prostorové organizaci městského regionu. Ta je způsobená jak vysokou dynamikou růstu zázemí i jádra, tak posunem dynamiky růstu do zázemí, které zatím představuje pouze malý podíl z celého městského regionu (15,7 % obyvatel a 13,4 % bytů). V obou sledovaných desetiletích nicméně narůstal podíl příměstské oblasti (počet obyvatel o 0,91 % a 1,07 % a trvale obydlenými byty o 1,02 % a 1,15 %). Díky růstové dynamice zázemí v porovnání s nižší růstovou dynamikou jádra (ta je i přes vysoké absolutní přírůstky způsobená vysokou mírou centrality, tj. vysokým podílem jádra na regionu) charakterizovala Vídeň vysoká míra decentralizace.

Dynamika celkové změny v regionu Prahy byla v obou obdobích nižší než u Vídne. Přitom se její podstata v obou obdobích zásadně lišila. V letech 1980–1991 vyplývala z nízkých relativních přírůstků v jádru, kam se soustředil populační růst a naprostá většina růstu bytového fondu. Dynamika růstu tak záležela pouze na přírůstcích v jedné zóně města, a to při pokračování trendu, který město utvářel v předcházejících desetiletích. Vyšší dynamika celkové změny v prostorové struktuře městského regionu Prahy se projevila v období 1991–2001 zejména díky přesunu růstu z jádra do zázemí. Na celkové dynamice z hlediska změn v rozmístění obyvatel se projevil pokles jádra, růst zázemí i přesun dynamiky růstu z jedné do druhé územní složky regionu. I tak však zůstala pod úroveň Vídne. Nižší celková dynamika změny v rozmístění bytů v Praze v porovnání s Vídni byla dána tím, že přírůstků bytů v zázemí počítaných za celé desetileté období bylo ve skutečnosti dosaženo až suburbanizací rozvíjející se od roku 1997.

V letech 1980–1991 došlo k nárůstu podílu jádra Prahy jak v počtu obyvatel (o 0,38 %), tak v počtu trvale obydlených bytů (o 0,92 %) a tím k centralizaci

uvnitř městského regionu. Region jako celek rostl z hlediska počtu obyvatel i počtu bytů, docházelo k růstu podílu jádra na celku a Praha se urbanizovala. V následujícím období 1991–2001 došlo k zásadní změně, kterou byl posun od centralizace k decentralizaci uvnitř městského regionu. Podíl příměstské oblasti Prahy se zvedl o 1,83 % v případě obyvatelstva a o 1,25 % u trvale obydlených bytů. K tomu však došlo nejen růstem v zázemí, ale také díky ztrátám obyvatel i bytů v jádru, a to při celkovém poklesu počtu obyvatel městského regionu a jen mírném nárůstu počtu bytů. Nízká míra procesu centralizace v městském regionu Prahy v letech 1981–1991 vyplývala z nevysokých relativních přírůstků v jádru. Radikální přesun bytové výstavby do zázemí a s tím spojený populační růst v zázemí v kontrastu s úbytky v jádru přinesly vysokou míru decentralizace, která v případě změn rozmístění obyvatelstva překročila úroveň dosahované při suburbanizaci Vídně.

Urbanizace v podmínkách odlišných politicko-ekonomických režimů

Rozvoj každého města je výrazně podmíněn politicko-ekonomickým systémem. Rozdělením Evropy do dvou politických bloků se Praha a Vídeň po druhé světové válce ocitly na odlišných stranách železné opony. Analýza rozmístění obyvatelstva a bydlení v letech 1980–2001 dokumentovala základní rozdíly v urbanizaci městských regionů Prahy a Vídně. Situaci ve Vídni lze charakterizovat jako plynule a dynamicky se rozvíjející proces suburbanizace při podržení si zásadní role jádra metropolitní oblasti. V Praze se suburbanizace po rozvoji v období mezi oběma světovými válkami (Ryšavý, Link, Velíšková 1994) zastavila. Město rostlo ve velmi kompaktní formě díky koncentrované bytové výstavbě v sídlištích lokalizovaných na okraji kompaktního města, zatímco příměstskou zónu charakterizovala stagnace až úpadek. K opětovnému rozvoji suburbanizace a tím i decentralizace v rámci metropolitní oblasti došlo až v návaznosti na celospolečenskou transformaci po roce 1989. Provedená empirická analýza nám přiblížila základní strukturální odlišnosti mezi urbanizací v Praze a ve Vídni. Výsledky je však vhodné zasadit do širší interpretace společenských, resp. politicko-ekonomických podmíněností urbanizačního procesu.

Bydlení ve Vídni se značně liší od ostatních spolkových zemí Rakouska. Zatímco v ostatních spolkových zemích je většina bytů v soukromém vlastnictví (51,4 % tvoří rodinné domy a 7,4 % byty v osobním vlastnictví), ve Vídni téměř dvěma třetinami dominují nájemní byty (Lichtenberger 1989, 2000, 2002). Téměř čtvrtinu vídeňského bytového fondu přitom vlastní město Vídeň (Vorauer 2002; Vorauer-Mischer 2007). Komunální bytová výstavba má své kořeny v sociálně demokraticky vládnoucí „rudé Vídni“ v období mezi světovými válkami (Lichtenberger 1987). Po druhé světové válce hrála výstavba a rekonstrukce komunálního bydlení významnou roli a dodnes město novou bytovou výstavbu silně ovlivňuje. Lichtenberger (1993a, 1993b, 1994, 1995) v souvislosti s rozhodující rolí městské správy při výstavbě bydlení a rozvoji města hovoří o obecním socialismu. Tržní bydlení sice ve Vídni zaujímá významnou část, není však jednoznačně dominující formou bydlení a bytové výstavby, což Vídeň odlišuje od většiny západoevropských měst.

Po druhé světové válce bylo hlavním cílem rozvoje města a bytové výstavby rekonstruovat válkou zničenou Vídeň. Nová výstavba velkých obytných souborů se odehrávala převážně na volných plochách v administrativních hranicích Vídně (Lichtenberger 2002). Suburbanizace se ve Vídeňské aglomeraci začala projevovat od 60. let 20. století. Zatímco se bytový fond ve Vídni vyznačuje nedostatkem rodinných domů, poptávka obyvatel po bydlení v rodinných domech vedla k suburbanizaci v jejím okolí (Lichtenberger 2000). V posledních dvou desetiletích minulého století se suburbanizační proces rozšířil i do vzdálenějších území s nižšími cenami stavebních pozemků. Rozloha městského regionu Vídně je tak dnes ve srovnání s Prahou více než trojnásobná. Suburbanizace v okolí Vídně nedosáhla intenzity a rozsahu srovnatelného s jinými západoevropskými městy a podíl příměstské zóny na obyvatelstvu městského regionu je stále malý (16 %). Přestože se zázemí Vídně rozvíjelo intenzivněji než jádro aglomerace, z hlediska množství nových bytů dominovala vlastní Vídeň. K tomu přispěly aktivity města Vídně v oblasti bytové výstavby a rekonstrukce starého bytového fondu.

V 70. letech 20. století, kdy slábla poptávka po bytech, město omezilo novou bytovou výstavbu ve vnějším městě a zaměřilo se na obnovu vnitřního města. Nabídka kvalitně zrekonstruovaných cenově dostupných bytů vysokého standardu měla zlepšit přitažlivost čtvrtí vnitřního města a udržet zde obyvatelstvo, a to pokud možno širokých sociálních vrstev (Hatz 2008). V roce 1974 vstoupil v platnost zákon o obnově města (Semerad 2002; Fassmann, Hatz 2004; Fassmann, Hatz, Patrouch 2007). Projekty bytové výstavby na okraji města doplnila zástavba proluk v intravilánu a revitalizace celých vnitroměstských čtvrtí (Schopper, Hansely 1999) podpořená od roku 1984 fondy na podporu regenerace (Wiener Bodenbereitstellungs- und Stadterneuerungsfonds WBSF). V letech 1981–1991 bylo ve Vídni modernizováno 116 000 bytů, zatímco nově postaveno bylo pouze 79 000 bytů (Schopper, Hansely 1999). Od roku 1984, kdy byly založeny WBSF, do roku 2006 se ve Vídni zrekonstruovalo 4 200 obytných budov s více než 210 000 byty, což představovalo téměř čtvrtinu z 911 000 bytů ve městě (Fassmann, Hatz, Patrouch 2007). Rekonstrukce zahrnovaly celkovou opravu budov včetně zateplení a rekonstrukce bytů zahrnující vestavby a přestavby sociálních zařízení (WC a koupelen) i slučování bytů s cílem dosažení vyššího bytového standardu. Na revitalizaci se podílel veřejný i soukromý kapitál (Lichtenberger 1990). Investice do renovace bydlení v období 1984–2003 poskytlo ze 47 % město Vídeň, ze 45 % soukromé společnosti a z 8 % bytové asociace (Fassmann, Hatz 2004; Fassmann, Hatz, Patrouch 2007). Regenerace vnitřního města se pozitivně projevila ve stabilizaci počtu obyvatel, který po období poklesu v 70. letech začal narůstat. K tomu ovšem přispívala i nová bytová výstavba v jádru městského regionu.

Od poloviny 80. let 20. století výstavba komunálního bydlení začala klesat a po roce 2000 téměř ustala. Město Vídeň se totiž zaměřilo hlavně na rekonstrukce a výstavbu nových bytů přenechalo soukromým developerům a bytovým asociacím. Výstavbu bytů ale město finančně podporuje (Vorauer 2002; Vorauer-Mischer 2007; Hatz 2008). V posledním desetiletí 20. století se v důsledku rostoucí poptávky spojované s pádem železné opony a imigrací z postkomunistických zemí, růstem jednočlenných domácností a vyššími nároky na bydlení, opět začaly stavět větší obytné celky (např. sídliště Leberberg s 10 000 byty v 11. okresu – Simmering). Příkladem spolupráce se soukromými

developery je rezidenční park Donaucity ve 22. okrese – Donaustadt financovaný ze dvou třetin městem Vídeň (Vorauer 2002). Nové rezidenční parky zahrnují různé vlastnické formy bydlení, na místě nabízejí volnočasové, nákupní a další možnosti a velmi tak konkurují rekonstruovaným bytům ve starém městě (více Hatz, Kucera 2002; Fassmann, Hatz 2004; Fassmann, Hatz, Pattrich 2007). Jsou ale také alternativou k suburbanizaci v okolí Vídně.

Zatímco za socialismu staré činžovní domy ve vnitřní Praze chátraly, stát investoval do výstavby velkých sídlištních komplexů. Docházelo tak k decentralizaci uvnitř kompaktního jádra regionu. Výstavba v zázemí města byla značně omezená. Většinu bytů totiž stavěl stát, který navíc investicemi do infrastruktury ovlivňoval i rozmístění soukromé výstavby bydlení. Program komplexní bytové výstavby zahrnoval výstavbu státních bytů, přípravu pozemků a budování technické infrastruktury pro státní, podnikové, družstevní i soukromé byty. V důsledku aplikace státní koncepce urbanizace a její střediskové soustavy směřovaly investice do jádrových oblastí velkých měst a v jejich zázemí se téměř nestavělo. Analyzovaná 80. léta 20. století jsou charakterizována výstavbou rozsáhlých sídlišť (Musil 2002), jako je Jižní Město, Jihozápadní Město nebo sídliště Černý Most. Socialistická Praha se rozvíjela formou plánované urbanizace koncentrované do prstence rostoucího kolem stagnujícího městského centra a obklopeného upadající příměstskou zónou.

Vzhledem k ukončení programu komplexní bytové výstavby a radikálnímu snížení státních výdajů v oblasti výstavby bydlení došlo v Česku i v Praze v první polovině 90. let minulého století k prudkému poklesu bytové výstavby. V centrech měst navíc začal v důsledku komercializace ubývat počet bytů i obyvatel (Sýkora 1996, 2001). Od roku 1997 dochází v Praze k oživení bytové výstavby, a to v důsledku hospodářského růstu, zvyšování příjmů a koupěschopnosti obyvatel a podpory nové bytové výstavby státem prostřednictvím hypoték, stavebního spoření a dalších nástrojů (Sýkora 2004; Sunega 2005; Ouředníček, Posová 2006). Zatímco se v jádru městského regionu Prahy staví byty do vlastnictví v kondominiích, v zázemí se rychle rozmáhá suburbanizace prostřednictvím developerské výstavby rodinných domů (Sýkora 2001; Ouředníček, Posová 2006). Přestože se více bytů staví v jádru, zázemí charakterizuje mnohem vyšší intenzita rozvoje (Sýkora, Posová 2007). Nastávají tak dynamické změny v rozmístění rezidenční výstavby v metropolitním území (Horáková 2002; Posová 2004a, 2004b; Ouředníček, Posová 2006; Ouředníček 2007; Sýkora, Posová 2007), které se projevují i ve změnách v rozmístění obyvatelstva.

Aktivní investiční politika města Vídně v oblasti nové bytové výstavby a rekonstrukce staršího bytového fondu ve vnitřním městě pomohla vytvořit významnou alternativu k rozvoji suburbánního bydlení v rodinných domcích. V městském regionu Vídně se projevovala urbanizace (výstavbou nových rezidenčních parků) a reurbanizace (rekonstrukcemi starších bytových domů a výstavbou komplexů na brownfieldech) jádra souběžně se suburbanizací zázemí (výstavbou rodinných domků na zelené louce). Za suburbanizací ve smyslu strukturální změny celého městského regionu Vídně je tak nutné vidět poměrně různorodé spektrum rozmanitých forem bytové výstavby a procesů rozvoje města a jeho zázemí.

Rozvoj v Praze byl až do přelomu 80. a 90. let 20. století determinován investiční politikou státu, která jednoznačně upřednostňovala urbanizaci

městských jader jejich rozšiřováním novou bytovou výstavbou, která byla doplněna o první pokusy regenerace starého bytového fondu. Zázemí stagnovalo a jeho podíl na městském regionu klesal. Urbanizace celého městského regionu probíhala urbanizací jádra. Při srovnání s Vídní se nedá hovořit ani o reurbanizaci formou regenerace starého bytového fondu, natož o suburbanizaci. Po roce 1989 se stát přestal v bytové výstavbě výrazněji investičně angažovat a město až do poloviny 90. let stagnovalo, až ubývalo. Rozvoj města v oblasti bydlení se stal záležitostí soukromých investic, jejichž prostorová alokace je usměrňována obcemi. Naplnění snu obyvatel o vlastním rodinném domku se pro některé rodiny stalo skutečností nejen vzhledem k růstu bohatství obyvatel v hlavním městě republiky, ale také díky nabídce restituovaných pozemků, které pro výstavbu rodinných domků nabídly v nových územních plánech obce v okolí města (Perlín 2002). Suburbanizace se naplno rozběhla od roku 1997. Suburbanizaci zázemí doplňuje poměrně silný trend urbanizace města výstavbou komplexů kondominií s byty na prodej. Suburbanizace městského regionu Prahy je tak vzájemnou kombinací urbanizace jádra a suburbanizace zázemí, přičemž intenzivnější růst zázemí je do značné míry dán jeho poddimenzovaností v důsledku koncentrované urbanizace za socialismu.

Závěry

Článek hodnotil urbanizační procesy v metropolitních regionech Prahy a Vídně v období před pádem a po pádu železné opony v letech 1980–2001. Srovnání forem urbanizace ukázalo základní odlišnosti v urbanizaci metropolitních regionů Prahy v období komunismu a Vídně rozvíjející se v kontextu tržně orientovaného sociálního státu jako specifické formy kapitalismu. Praha se rozvíjela koncentrovanou formou bytové výstavby velkých sídlištních celků na okrajích intravilánu kompaktního města při stagnaci zázemí města. Ve Vídni se přes vysokou preferenci a investiční aktivitu města při výstavbě a rekonstrukci bydlení v jádrových oblastech metropolitního regionu prosazoval trend suburbanizace vedoucí k pozvolnému růstu významu příměstské zóny v celém regionu Vídně.

Význam suburbanizace ve Vídni postupně narůstal. Nutno však podotknout, že v metropolitní oblasti Vídně jednoznačně dominuje jádro, v němž se koncentruje 84 % obyvatel a 87 % bytů (v r. 2001). Intenzita výstavby bytů a přírůstků obyvatel v zázemí regionu Vídně nepřesahuje zásadním způsobem intenzitu růstu v jádru, a tak suburbanizace představuje spíše pozvolné úpravy v urbanistické struktuře metropolitní oblasti organizované kolem silného kompaktního jádra.

V Praze a jejím metropolitním regionu se v 90. letech 20. století odehrály poměrně dramatické změny urbanizačního procesu. První desetiletí po pádu komunistického režimu bylo nejdříve poznamenáno stagnací, kterou koncem 90. let vystřídal růst. Hodnocení dokonce poukázalo na rozvíjející se trend desurbanizace. Spíše ale šlo o přelomové období, kdy stagnaci bytové výstavby v první polovině 90. let vystřídal růst výstavby s vysokými intenzitami v příměstské zóně (Ouředníček, Posová 2006; Sýkora, Posová 2007). Druhá polovina sledovaného období byla již ve znamení suburbanizace nacházející se ve své počáteční fázi.

Tab. 11 – Souhrnné srovnání urbanizace městských regionů Prahy a Vídně 1980–2001

	Forma urbanizace	Dynamika změny	Centralizace/decentralizace
Praha 1980–1991	urbanizace	nízká	nízká centralizace
Praha 1991–2001	sub/desurbanizace	nízká	vysoká decentralizace
Vídeň 1981–1991	suburbanizace	vysoká	vysoká decentralizace
Vídeň 1991–2001	suburbanizace	vysoká	vysoká decentralizace

Hampl (2005) hovoří o nápravných změnách a návratu do „přirozené“ vývojové trajektorie, přičemž období socialismu označuje za zvláštní případ poruchy vývoje společnosti a její geografické organizace. Suburbanizaci pak můžeme podle tohoto názoru vnímat jako žádoucí, neboť představuje rektifikaci k přirozenému stavu. Suburbanizaci a zejména její specifické formy, jako je fragmentovaný rozvoj formou nazývanou „sprawl“, můžeme také hodnotit z perspektivy trvale udržitelného rozvoje území jako proces, který přináší dlouhodobě prostorově ukotvenou strukturu osídlení, jež je méně ekonomicky efektivní, sociálně soudržná a ekologicky udržitelná, než jsou koncentrovanější formy urbanizace (TCRP 2002; Sýkora 2002; Burchell a kol. 2005; EEA 2006).

Z této perspektivy je významné srovnání Prahy s Vídní. Správa města Vídně směřováním veřejných zdrojů programově udržuje kompaktní strukturu jádra metropolitního regionu. Dominantní podíl nové výstavby se odehrává v jádru regionu a Vídeň se urbanizuje. Ve srovnání s Prahou, kde je preferována nová bytová výstavba, je ve Vídní kladen velký důraz na revitalizaci města a vznik nových městských center, které výrazně posilují kompaktně zastavěné území, a tak přispívají k procesu urbanizace. Výstavba v zázemí a proces suburbanizace jsou spíše doplňkem k urbanizaci jádra. I když strukturální hodnocení forem urbanizace ukazuje narůstající podíl zázemí v celku městského regionu, jde o růst významu malé části, a to při dominantní roli jádra v celkovém rozvoji metropolitní oblasti. Přestože strukturální hodnocení urbanizace jednoznačně zařazuje region Vídně do formy suburbanizace, vzhledem k marginální velikosti zázemí a vyššímu významu jádra na celkovém růstu, charakter urbanizace metropolitní oblasti Vídně možná významněji než suburbanizace zázemí určují procesy urbanizace a reurbanizace jádra.

Pro Prahu je rovněž typický velký význam jádra, kde se koncentruje velká část nové bytové výstavby (Sýkora, Posová 2007). Nicméně urbanizace Prahy není tak silná jako urbanizace Vídně. Jádro Prahy vlivem komercializace dokonce ztratilo část bytového fondu, čímž se liší od Vídně, kde je kladen velký důraz na revitalizaci obytných funkcí jádra městského regionu. Ke konci sledovaného období v Praze rychle narostl význam procesu suburbanizace, jehož intenzita jednoznačně převýšila intenzitu procesu urbanizace.

Změny v rozmístění obyvatelstva a bydlení v obou městských regionech (v Praze pouze po pádu železné opony) přispívají k pomalé změně vzájemné proporce jádra a zázemí. V současnosti roste dokonce zázemí Prahy rychleji ve srovnání s Vídní (Klusáček a kol. 2009). Urbanizace jádra je ve Vídní významnější než v Praze, zatímco suburbanizace zázemí je významnější v regionu Prahy než Vídně. Z hlediska celkové strukturální změny jsou dnes městské regiony Prahy a Vídně ve formě suburbanizace. To je nicméně do jisté míry dáno strukturálními charakteristikami metropolitních regionů, tj. nepoměrem mezi

jádrem a zázemím, kdy malý relativní podíl zázemí vede k vysokým relativním přírůstkům. Dominantní postavení si však drží jádra měst a urbanizace jader je dokonce z hlediska celkových přírůstků významnější než suburbanizace zázemí. Jde o typickou situaci v postsocialistických městech s vysokým podílem kompaktně zastavěného území zděděného z období komunismu a rovněž ve městech s rozsáhlou bytovou výstavbou podporovanou z veřejných zdrojů posilující kompaktní morfologii města. Urbanizace tak určuje trend vývoje regionu společně se suburbanizací. Suburbanizaci lze v Praze a Vídni považovat za strukturální adaptaci jinak kompaktních regionů, která umožňuje zvýšení variability bydlení tím, že nabízí alternativu k životu v kompaktním městě. V Praze ale hrozí nebezpečí „sprawlu“ a méně udržitelného rozvoje osídlení než ve Vídni, která praktikuje aktivní politiku urbanizace a reurbanizace jádrového města a koncentrované dekoncentrace v jeho zázemí.

Literatura:

- BERG, L. VAN DEN, DREWETT, R., KLAASSEN, L. H., ROSSI, A., VIJVERBERG, C. H. T. (1982): *A Study of Growth and Decline. Urban Europe*, 1. Pergamon Press, Oxford, 162 s.
- BEZÁK, A. (2000): Funkčné mestské regióny na Slovensku. Geografický ústav SAV, Bratislava, 88 s.
- BURCHELL, R. W., DOWNS, A., MCCANN, B., MUKHERJI, S. (2005): *Sprawl Costs: Economic Impacts of Unchecked Development*. Island Press, Washington, 197 s.
- DRBOHLAV, D., LACHMANOVÁ L. (2008): Možné přístupy k odhadu počtu nelegálních migrantů v Česku a zvláště v Praze. In: Drbohlav, D. (ed.): *Nelegální ekonomické aktivity migrantů*. Karolinum, Praha, s. 176–180.
- EEA (2006): *Urban sprawl in Europe: The ignored challenge*. EEA Report no. 10/2006. European Environment Agency.
- ENYEDI, G. (1995): The transition of post-socialist cities. *European Review*, 3, č. 2, s. 171–182.
- FASSMANN, H., HATZ, G. (2004): *Wien verstehen – Wege zur Stadt*. Bohmann, Wien, 312 s.
- FASSMANN, H., HATZ, G. (2007): The Austrian case study – social inequalities in the Vienna metropolitan region. In: Szirmai, V. (ed.): *Social Inequalities in Urban Areas and Globalization. The Case of Central Europe*. Academy of Sciences, Centre for Regional Studies of Hungarian, Pécs, s. 51–76.
- FASSMANN, H., HATZ, G., PATROUCH, J. F. (2007): *Understanding Vienna. Pathways into the city*. Rozšířené 3. vydání. LIT Verlag, Wien, 350 s.
- FRIEDRICHS, J. (1995): *Stadtsoziologie*. Leske + Budrich, Opladen, 182 s.
- FUCHS, I. (1997a): *Stadtregionen 1991 – Das Konzept*. *Statistische Nachrichten*, 52, č. 2, s. 76–83.
- FUCHS, I. (1997b): *Stadtregionen 1991. Ausgewählte Grunddaten*. *Statistische Nachrichten*, 52, č. 5, s. 324–338.
- GAEBE, W. (1987): *Verdichtungsräume. Strukturen und Prozesse in weltweiten Vergleichen*. Teubner, Stuttgart, 239 s.
- HALL, P. G., HAY, D. G. (1980): *Growth Centres in the European Urban System*. Heinemann, London, 278 s.
- HAMPL, M. (1966): Příspěvek k teorii regionu. *Geografie*, 71, č. 2, s. 97–114.
- HAMPL, M. (1998): *Realita, společnost a geografická organizace: hledání integrálního řádu*. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, 110 s.
- HAMPL, M. (2005): *Geografická organizace společnosti v České republice: transformační procesy a jejich obecný kontext*. Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, 147 s.
- HATZ, G. (2008): *Vienna. Cities*, 25, č. 5, s. 310–322.
- HATZ, G., KUCERA, I. (2002): *Das „Neue“ Wien*. In: Fassmann, H., Hatz, G. (eds.): *Wien. Stadtgeographische Exkursionen*. Ed. Hölzer, Wien, s. 259–281.

- HELBICH, M. (2008): Regionalisierung (post)suburbaner Faktoren mittels Fuzzy Clusteranalyse am Fallbeispiel des Wiener Umlandes. CD-ROM, online. In: Schrenk, M., Popovich, V. V., Engelke, D., Elisei, P. (eds.): Verkehrsknoten als Wissensdrehscheiben. CORP 2008, 13. internationale Konferenz zu Stadtplanung, Regionalentwicklung und Informationsgesellschaft. Wien, s. 399–408; <http://programm.corp.at/cdrom2008> (8. 8. 2008).
- HORÁKOVÁ, I. (2002): Suburbanizace či urbanizace? Nová bytová výstavba v Praze a jejím zázemí. In: Sýkora, L. (ed.): Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky. Ústav pro ekopolitiku, Praha, s. 157–169.
- CHESHIRE, P. (1995): A new phase of urban development in Western Europe? The evidence for the 1980s. *Urban Studies*, 32, č. 7, s. 1045–1063.
- KLUSÁČEK, P., MARTINÁT, S., MATZNETTER, W., WISBAUER, A. (2009): Urban development in selected Czech and Austrian city regions. *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Geographica*, 40, č. 2, s. 27–57.
- KOSTELECKÝ, T., ČERMÁK, D. (2005): Metropolization and political change in the Czech Republic. In: Hoffmann-Martinet, V., Sellers, J. (eds.): *Metropolization and Political Change*. Urban and Regional Research International, 6. VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, s. 253–370.
- KORČÁK, J. (1963): Úvod do všeobecné geografie obyvatelstva. SPN, Praha, 152 s.
- LICHTENBERGER, E. (1987): Phänomene der Stadtentwicklung in Wien in der Nachkriegszeit. In: Lichtenberger, E., Fassmann, H., Mühlgassner, D.: *Stadtentwicklung und dynamische Faktorökologie*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, s. 81–129.
- LICHTENBERGER, E. (1989): Österreich: Gegenwart und Zukunft von Raum und Gesellschaft. In: Lichtenberger, E. (ed.): *Österreich zu Beginn des 3. Jahrtausends*. Raum und Gesellschaft, Prognosen, Modellrechnungen und Szenarien. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, s. 15–72.
- LICHTENBERGER, E. (1990): Stadtverfall und Stadterneuerung. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 270 s.
- LICHTENBERGER, E. (1993a): Immobilienmarkt – Arbeitsmarkt – Wohnungsmarkt. Vergleichende Metropolenforschung: Wien – Budapest – Prag. *Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft*, 135, s. 7–40.
- LICHTENBERGER, E. (1993b): Wien-Prag: Metropolenforschung. Böhlau, Wien, 193 s.
- LICHTENBERGER, E. (1994): Vienna and Prague: political systems and urban development in the postwar period. In: Barlow, M., Dostál, P., Hampl, M. (eds.): *Development and Administration of Prague*. Universiteit van Amsterdam, Instituut voor Sociale Geografie, Amsterdam, s. 91–115.
- LICHTENBERGER, E. (1995): Strukturen und Prozesse auf den Wohnungsmärkten in Wien, Budapest und Prag. In: Fassmann, H., Lichtenberger, E. (eds.): *Märkte in Bewegung: Metropolen und Regionen in Ostmitteleuropa*. Böhlau, Wien, s. 214–225.
- LICHTENBERGER, E. (2000): Austria: Society and Regions. Austrian Academy of Sciences Press, Vienna, 491 s.
- LICHTENBERGER, E. (2002): Österreich. 2. přepracované vydání. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 400 s.
- MACEŠKOVÁ, M. (2008): Suburbanizace a starosta. In: Ouředníček, M., Temelová, J., Macešková, M., Novák, J., Puldová, P., Romportl, D., Chuman, T., Zelendová, S., Kuncová, I.: *Suburbanizace.cz*. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Urbánní a regionální laboratoř, Praha, s. 63–74.
- MATLOVIČ, R. (1998): Geografia priestorovej štruktúry mesta Prešov. *Geografické práce*, 8, č. 1. Prešovská univerzita, Fakulta humanitných a prírodných vied, katedra geografie a geoeekológie, Prešov, 260 s.
- MATZNETTER, W. (2004): The Vienna and Bratislava urban regions: comparing urban development under (welfare) capitalism and (post-) communism. *European Spatial Research and Policy*, 11, č. 1, s. 61–77.
- MATZNETTER, W., NITSCH, D., WISBAUER, A. (2004): Stadtregionen im Systemvergleich. Räumliche Bevölkerungsentwicklung in und um Wien und Bratislava 1950/51 bis 2001. *Geographischer Jahresbericht aus Österreich, Forschungsberichte – Geographie* Wien, 60 a 61, s. 53–76.

- MUSIL, J. (2002): Urbanizace českých zemí a socialismus. In: Horská, P., Maur, E., Musil, J.: Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa. Část třetí. Paseka, Praha, Lito-myšl, s. 237–297.
- OSADA, S. (2003): The Japanese urban system 1970–1990. *Progress in Planning*, 59, č. 3, s. 125–231.
- OUŘEDNÍČEK, M. (2007): Differential Suburban Development in the Prague Urban Region. *Geografiska Annaler: Human Geography* 89B, č. 2, s. 111–125.
- OUŘEDNÍČEK, M., POSOVÁ, D. (2006): Suburbánní bydlení v Pražském městském regionu: etapy vývoje a prostorové rozmístění. In: Ouředníček, M. (ed.): Sociální geografie Pražského městského regionu. Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, s. 96–113.
- PERLÍN, R. (2002): Nízkopodlažní výstavba v územních plánech obcí v zázemí Prahy. In: Sýkora, L. (ed.): Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky. Ústav pro ekopolitiku, Praha, s. 141–155.
- POSOVÁ, D. (2004a): Změny v prostorovém rozmístění obyvatelstva a bydlení v metropolitní oblasti Prahy. In: Balej, M., Jeřábek, M. (eds.): Geografický pohled na současné Česko. *Acta Universitatis Purkynianae* 100. *Studia Geografica* VI. Univerzita J. E. Purkyně, Ústí nad Labem, s. 61–72.
- POSOVÁ, D. (2004b): Změny v prostorovém rozmístění trvalého bydlení a obyvatelstva v Praze: období socialistického a postsocialistického města. In: Wahla, A. (ed.): Geografie a proměny poznání geografické reality. Sborník příspěvků z Mezinárodní geografické konference. Ostravská univerzita, Ostrava, s. 238–253.
- RYŠAVÝ, Z., LINK, J., VELÍŠKOVÁ, L. (1994): Proces suburbanizace v souvislostech procesu přeměny osídlení v letech 1869–1991: Česko, Pražská aglomerace (na území okresů Praha, Praha-východ, Praha-západ, Beroun, Kladno, Mělník). *Územní plánování a urbanismus*, 21, č. 3–4, s. 189–199.
- SEMERAD, S. (2002): Stadtverfall und Stadterneuerung. In: Fassmann, H., Hatz, G. (eds.): Wien. Stadtgeographische Exkursionen. Ed. Hölzer, Wien, s. 93–112.
- SCHOPPER, M., HANSELY, H. (1999): Wien im Aufbruch. *Geographische Rundschau*, 51, č. 10, s. 529–534.
- SUNEGA, P. (2005): Efektivnost vybraných nástrojů bytové politiky v České republice. *Sociologický časopis*, 41, č. 2, s. 271–299.
- SÝKORA, L. (1996): Transformace fyzického a sociálního prostředí Prahy. In: Hampl, M. a kol.: Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice. Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, Praha, s. 361–394.
- SÝKORA, L. (2001): Proměny prostorové struktury Prahy v kontextu postkomunistické transformace. In: Hampl, M. a kol.: Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie. Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, Praha, s. 127–166.
- SÝKORA, L. (2002): Suburbanizace a její důsledky: výzva pro výzkum, usměrňování rozvoje území a společenskou angažovanost. In: Sýkora, L. (ed.): Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky. Ústav pro ekopolitiku, Praha, s. 9–19.
- SÝKORA, L. (2003): Suburbanizace a její společenské důsledky. *Sociologický časopis*, 39, č. 2, s. 55–71.
- SÝKORA, L. (2004): Mezi státem a trhem: Obecní samospráva a bydlení v České republice. In: Lux, M., Zapletalová, J.: Bytová politika: koniec alebo nový začiatok? Local Government and Public Service Reform Initiative, Bratislava, s. 43–86.
- SÝKORA, L. (2008): Revolutionary change, evolutionary adaptation and new path dependencies: socialism, capitalism and transformations in urban spatial organizations. In: Strubelt, W., Gorzelak, G. (eds.): City and Region. Papers in Honour of Jiří Musil. Budrich UniPress, Leverkusen Opladen, s. 283–295.
- SÝKORA, L., MULÍČEK, O. (2009): The micro-regional nature of functional urban areas (FUAs): lessons from the analysis of Czech urban and regional system. *Urban Research & Practice*, 2, č. 3, s. 287–307.
- SÝKORA, L., OUŘEDNÍČEK, M. (2007): Sprawling post-communist metropolis: commercial and residential suburbanisation in Prague and Brno, the Czech Republic. In: Dijst, M., Razin, E., Vazquez, C. (eds.): Employment Deconcentration in European Metropolitan Areas: Market Forces versus Planning Regulations, s. 209–233.

- SÝKORA, L., POSOVÁ, D. (2007): Specifika suburbanizace v postsocialistickém kontextu: nová bytová výstavba v metropolitní oblasti Prahy 1997–2005. *Geografie*, 112, č. 3, s. 334–356.
- SÝKORA, L., POSOVÁ, D. (2011): Formy urbanizace: kritické zhodnocení modelu stadií vývoje měst a návrh alternativní metody klasifikace forem urbanizace. *Geografie*, 116, č. 1, s. 1–22.
- SZELENYI, I. (1983): *Urban Inequalities under State Socialism*. Oxford University Press, New York, 134 s.
- TCRP (2002): *Costs of sprawl – 2000*. Transit Cooperative Research Program TCRP. Report 74. National Academy Press, Washington, D.C., http://onlinepubs.trb.org/onlinepubs/tcrp/tcrp_rpt_74-a.pdf (22. 7. 2010).
- Územně analytické podklady hl. m. Prahy (2008). *Útvar rozvoje hl. m. Prahy*, Praha, <http://www.urm.cz> (2. 11. 2009).
- VORAUER, K. (2002): Sozialer Wohnbau in Wien. In: Fassmann, H., Hatz, G. (eds.): *Wien. Stadtgeographische Exkursionen*. Ed. Hölzer, Wien, s. 159–182.
- VORAUER-MISCHER, K. (2007): Public housing. In: Fassmann, H., Hatz, G., Patrouch, J. F.: *Understanding Vienna. Pathways into the city*. Rozšířené 3. vydání. LIT Verlag, Wien, s. 185–210.

S u m m a r y

URBANIZATION AND SUBURBANIZATION IN THE URBAN REGIONS OF PRAGUE AND VIENNA: STRUCTURAL DIFFERENCES IN THE PRESENCE OF DIFFERENT POLITICAL-ECONOMIC REGIMES

This article evaluates urbanization and suburbanization in the urban regions of Prague and Vienna, during the 1980s and 1990s. It compares structural differences in metropolitan urbanization patterns during the last decade of communism and the early years of transition to a capitalist society. The comparison highlights differences between a socialist and a capitalist city, in the 1980s, and focuses on developments in the presence of capitalist conditions, common for both cities in the 1990s. Vienna, a city ranked highly in international surveys for its quality of life, also serves as a normative model for the assessment of Prague.

The analysis of urbanization patterns was carried out by considering changes in the distribution of population and housing in the core and suburban rings of both cities, from 1980 to 1991 and from 1991 to 2001. The urban regions were classified as one of the forms of urbanization (urbanization, suburbanization, desurbanization and reurbanization), according to a combination of two characteristics: the growth or decline of the urban region and centralization or decentralization (the relative increase or decrease in the share of the core and ring in the respective urban region). In addition, we assess the overall dynamics of change in the urban region and the level of centralization/decentralization within the urban region.

Classification scheme of forms of urbanization

	Centralization (growing share of core)	Decentralization (growing share of ring)
Growth of city region	urbanization	suburbanization
Decline of city region	reurbanization	desurbanization

While Vienna shows continuity in its urbanization pattern, Prague exhibits a clear and radical break, during the transition from a socialist to capitalist political-economy. In the 1980s, the pattern of urbanization was radically different in these two city regions with urbanization occurring in Prague and suburbanization developing in Vienna. In 1990, both cities experienced decentralization through suburbanization. Vienna exhibited net urban growth through the development of both the core and ring. While the rate of growth was

faster in the suburban ring, the absolute increase in the number of inhabitants and dwellings in the core was higher than in the ring. Vienna's entire urban region became more suburbanized, during the 1981–2001 period, through decentralization (increases in the share of the suburban ring in the city region). Nonetheless, this happened through the simultaneous urbanization and reurbanization of the core and the suburbanization of hinterland. The city of Vienna continues to see strong urban development of its core thanks to public support for new housing construction, housing rehabilitation, and the regeneration and conversion of old, inner-city brownfields to new residential and multifunctional districts.

During the 1980s, the urbanization of Prague was governed by centrally planned investments in high density housing estates along the edge of the urban core while the stagnating and declining urban hinterlands were neglected. In 1990, the state withdrew from the direct provision of housing and, after several years of stagnation, new housing construction developed with a strong segment of new homes, made up primarily of suburban single-family houses. While the population in the core declined, growth in the new suburbs brought decentralization. This decentralization, in the context of overall population decline for the Prague city region, meant that the entire urban region deurbanized. If we were to ignore the period of stagnation before 1997, the end of the 1990s would clearly show the strongly emerging trend to suburbanization, i.e. housing development and population growth in the urban ring. Rapid suburban growth rates in both cities in the 1990s were achieved under specific structural conditions – due to the low share of population and housing in the rings of both urban regions. Consequently, even a small absolute increase of population and housing was reflected in high relative growth rates.

Suburban growth presents a major challenge for urban growth management. The compact urban structure of the Prague and Vienna city regions provides opportunities for future sustainable urban development. Provided that managed suburbanization is accompanied with publically supported inner city regeneration, Vienna and Prague can achieve more sustainable development. Our overview illustrates how the policies and practices of Vienna are aimed in this direction. However, sustainable development in Prague is currently threatened by a fragmented, sprawl-like pattern of suburban growth.

Fig. 1 – Dynamics of change in the urban regions. X axis – core, Y axis – hinterland (ring), mZr – degree of change for the urban region, Δj – growth/decline of the core (as a %), Δz – growth/decline of the hinterland (as a %).

Fig. 2 – Absolute/relative centralization/decentralization: growth and decline of population (above) and dwellings (below) in the core and hinterland. A – absolute, R – relative, C – centralization, D – decentralization.

Pracoviště autorů: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Albertov 6, 128 43 Praha 2; e-mail: posova@natur.cuni.cz, sykora@natur.cuni.cz.

Do redakce došlo 24. 7. 2010; do tisku bylo přijato 21. 3. 2011.

Citační vzor:

POSOVÁ, D., SÝKORA, L. (2011): Urbanizace a suburbanizace v městských regionech Prahy a Vídně: strukturální rozdíly v podmínkách odlišných politicko-ekonomických režimů. *Geografie*, 116, č. 3, s. 276–299.